

DIE GEREFORMEERDES EN KERKVERENIGING IN 1885

Prof. Bouke Spoelstra.

Die institusionele “verdeeldheid” van Afrikaners in “drie” soggenaamde “Kerke” in die sin van genootskappe, veroorsaak veral in die tweede helfte van die 20ste eeu ernstige vraagtekens.

Sommige bestempel die feit ook sondermeer as “sonde”. Oor die ernstige vrae wat ons gebruik van die woord “kerk” wek en invloed van kollegialisme op die kerkbegrip het skrywer hiervan so pas elders geskrywe (Spoelstra 1986). Waar die Ned. Herv. en Ned. Geref. Kerke kortstondig in Desember 1885 verenig het om in 1886 te vind dat die gemeente Witpoortjie dit met ds. Bosman van Pretoria nie eens was nie, is dit nodig om die geskiedenis effens na te gaan om vas te stel waarom die Gereformeerde Kerke dan in “sonde” bly voortleef het.

Die kerklike profiel in Transvaal teen 1879

Die Kaapse Sinodes het van 1837 tot 1846 die Voortrekkers om politieke redes (hulle breuk met die Britse Koloniale Owerheid in die Kaapkolonie) onder volslae sensuur geplaas. Teen 1846 het geleidelike kentering gekom. Toe die OVS deur die Engelse geannekseer is is daar ’n NG predikant in Bloemfontein geplaas. Bediening in Transvaal kon egter slegs sporadies plaasvind en mense het noodgedwonge na die Kaapse Sinode gekyk. Die Kaapse Sinode van 1852 het besluit om die Transvaalse gemeentes in hom te verenig. Vir byna ’n eeu hierna is van Ned. Geref. kant volgehou dat dit die enigste weg was waarop gegaan moes word en blaam is op ds. Van der Hoff geplaas omdat “kerkvereniging” nie toe gebeur het nie.

In dieselfde jaar 1852 het Brittanje egter Transvaal se onafhanklikheid erken. Prominente Transvaalse leiers, van beide latere Ned. Herv. en Geref. groepe, was bang dat kerklike vereniging met die Kaapse NG Kerk wat aan die Koloniale Owerheid verbind was, wel-dra ook weer politieke “vereniging” sou afdwing. Vir die Volksraad was dit gevolglik ’n Godgegewe uitkoms toe prop. D van der Hoff hom in Augustus 1853 te Rustenburg aanmeld sonder dat die Kaapse Sinode met sy koms iets te doen gehad het.

Op die beginsel van ’n staatskerk (wat in Nederland en aan die Kaap bekend was) het die Volksraad vir die onafhanklike staat gevolglik ’n onafhanklike staatskerk daargestel. Dit is destyds nergens in die wêreld as “sonde” beskou nie. By Luther was dit immers inslag en skering: *cuius regio eius religio*. Met die totstandkoming van die Transvaalse Republiek in 1858 is die Ned. Herv. Kerk as staatskerk erken tot wie alle staatsamptenare en volksraadslede moet behoort. Vir die Kerk is die Reglemente en Wette van die Kaapse Sinode as basis geneem.

Die wesenlike verskil tussen die Kaapse Ned. Geref. en Transvaalse Ned. Herv. Kerke in 1858 was dus hulle intieme verbondenheid aan twee verskillende politieke owerhede. Die Ned. Geref. Kerk het bestaan kragtens Ordonnansie 7 van 1842 (vroëere staats-

reëlings buite rekening gelaat) en die Ned. Herv. Kerk kragtens die Volksraadsbesluit 1853 en Konstitusie 1858. Die opset wortel histories in die idee van die *corpus christianum* en die kollegialisme van die Aufklärung.

Reeds op die eerste Algemene Kerkvergadering by die koms van ds. Van der Hoff was daar stemme wat op 'n veranderde inrigting van die Transvaalse staatskerk aangedring het. Die moeilik-hede het in intensiteit toegeneem en gepaard gegaan met politieke en kerklike probleme. Van der Hoff het 'n omstrede figuur geword. Die beswaarde mense het hom en die staatskerk verwytdat hulle eis om volgens die grondslae van die Dordtse Sinode 1618/19 regeer te word, een kant gesit word *sonder dat hulle uit die Skrif oortuig word dat hulle verkeerd is*. (Vgl. Spoelstra 1963: 118—141; 1982: 150 ev.)

Die verskil was in Augustus 1858 in kerklike ooreenkoms, met goedkeuring van Regering en Volksraad, geskik. Die beswaardes sou 'n gemeente na wense binne die Ned. Herv. staatskerk kon inrig. Die onverwagte koms van ds. Postma uit die Chr. Geref. Kerk van Nederland het egter ds. Van der Hoff laat besef dat indien eenheid in Nederland nie bestaan nie, dit ook nie in Transvaal sal werk nie (Spoelstra 1963: 194—200). Hy moet dus die Ned. Herv. Kerk as genootskap met alle mag teen die “Afgeskeie” Kerk handhaaf.

Van der Hoff het gevolglik die verskil oor die sing van Gesange ten spyte van die ooreenkoms in Augustus 1858, op die Algemene Kerkvergadering van 11 Januarie 1859 wat slegs Postma as predikant volgens die grondwet moes legitimeer, weer te berde gebring. Op Postma se voorstel dat hulle dit aan die vryheid van elke predikant moet oorlaat wat hy sal laat sing sodat die aangeleentheid nie skeuring veroorsaak nie, het die Alg. Kerkverg. besluit dat die Ned. Herv. Kerk met sy “inrigting” van Evangeliese Gesange gehandhaaf sal word. Dit het beteken dat wie tot die Ned. Herv. (as genootskap) wil behoort, moet Gesange aanvaar. Vir hulle was dit 'n blote Gesange-kwessie. Die Gereformeerdes het egter aangevoer dat die besluit vir hulle op hiërargie, heerskappyvoering buite die Skrif om, onderdrukking van gevoelens van 'n minderheid, oorheersing en onreg neerkom (Getuienis Postma en Paul Kruger, Alg. Kerkverg. NHK, Spoelstra 1963: 197).

Die gevolg was dat Gereformeerdes op 11 Februarie 1859 as gemeente ampte geïnstitueer het, sodat 'n kerkraad die leiding kon neem. In hulle bekendstelling verklaar hulle dat hulle die leer, diens en kerkregering van die Dordtse Sinode van 1618/19 as grondslag neem en as 'n “vrye” kerk, los van die staat, wil bestaan.

Die opvallende verskynsel hier is dat alhoewel hulle terdeë kennis geneem het van die Chr. Geref. Kerk in Nederland uit voorligting van Postma (Postma 1905: 165), hulle hoegenaamd nie met die genootskaplike idee werk om by die Ned. Herv. (genootskap) te bedank om by 'n ander Kerk of genootskap (Chr. Geref. Kerk) aan te sluit nie. Dit gaan vir hulle om verandering van die karakter van bediening in hulle gemeentelike opset en nie om 'n ander “genoot-

skap” te stig nie. Die verandering word deur ander norme bepaal as wat die Ned. Herv. Kerk vir sy profiel as genootskap aangelê het.

Hierdie belangrike aksent op die karakter van bediening in die gemeente tree in Mei van dieselfde jaar verder aan die lig wanneer in die Vrystaat ’n selfstandige kerk gestig word wat onafhanklik ten opsigte van Rustenburg staan. Dit is geen “dogterkerk” van ’n moedergenootskap in Rustenburg nie. Selfstandige en onafhanklike Gereformeerde kerke met hulle federale, apolitiese en sterk op Dordrecht 1618/19 genormeerde inrigting verskil baie meer van die Ned. Herv. en Ned. Geref. Kerke as wat laasgenoemde twee onderling verskil het.

Daarbenewens was die ontstaan en bestaan van die Ned. Geref. Kerk in Transvaal problematies. Weens kerklike en politieke moeilikhede het die gemeentes Lydenburg en Hartebeesfontein hulle afsydig van die Ned. Herv. Kerk gehou. Toe die Hooggereregshof egter in 1862 die gemeentes noord van die Oranje uit die Kaapse Sinode ban, het Lydenburg feitlik tot eenheid met die Ned. Herv. Kerk gekom. Op dié stadium het ds. Frans Lion Cachet van Utrecht egter die Transvaal deurreis en leerstellige besware teen ds. Van der Hoff en die Ned. Herv. Kerk aangevoer (wat nie teen die Geref. Kerk Lydenburg kon opgaan nie). Op sterkte daarvan het hy in 1866 ’n paar Ned. Geref. gemeentes teenoor die NHK en Geref. Kerke gestig wat by die Ring van Transgariëp of Vrystaatse NG Kerk aangesluit het.

Teen 1879 hang die NG gemeentes ietwat in die lug. Hulle was nie soos die NGK in die OVS of NGK in die Kaapkolonie aan die staat verbonde nie, omdat in Transvaal die Ned. Herv. Kerk die staatskerk van die ZAR was. Die Geref. Kerke in Transvaal het wel jaarliks in ’n Algemene Vergadering saamgekom, maar ook saam met Geref. Kerke in die OVS en Kaapkolonie, vierjaarliks sinodale vergaderings onderhou. Ondertussen het proponente uit die NGK toenemend begin om in die NHK te dien. Die grense tussen die NGK en NHK was vloeibaar.

Vroeë Gereformeerde ervaring van kerkvereniging

Die Aufklärung het die kollegialistiese gedagte dat die Kerk ’n genootskap, ’n struktuur, ’n objektiewe *vereniging* of *societas* was teen die middel van die vorige eeu sterk laat posvat. Daarteenoor ken die Skrif en Belydenis die kerk as ’n eenheid van mense in geloof.

Die Transvaalse Regering het met ontsteltenis kennis geneem van die breuk in die staatskerke wat die Ned. Herv. Alg. Kerkvergadering op 12 Januarie 1859 veroorsaak het. Onmiddellik na die inrigting van die Geref. Kerk Rustenburg het die Sekretaris van die Regering ds. Postma versoek om ’n Algemene Kerkvergadering op 24 April 1859 te Potchefstroom by te woon om oor die kerklike gebeure te handel. Die Regering het ook ds. Louw van Fauriesmith en dr. S Hofmeyr van Colesberg van die NG Kerk uitgenooi. Die vergadering moes beoordeel of die Geref. Kerk Rustenburg aan die ver-

eistes van die grondwet beantwoord, of dit nodig is dat meer as een kerk in Transvaal bestaan en of 'n vereniging van kerke moontlik is.

Die NG predikante was egter Trojaanse perde, wat geen teëwig vir Van der Hoff gebring het of die saak van die Gereformeerdes, wat officieel nie eers verteenwoordig was nie, objektief kon dien nie. Hulle was daarop uit om die Gereformeerdes hulle kerkinrigting te ontsê terwyl dieselfde gebeure in die NG gemeentes Fauresmith en Colesberg gedreig het. Hulle wou Postma op 'n beledigende wyse in die Ned. Herv. Kerk opneem en daar monitor. Predikante van die Ned. Herv. Kerke moes voortaan deur die Kaapse Sinode gelegitimeer word (Jooste 1958 : 68).

Dit is veelbetekenend dat die Vergadering hom uitgesproke teen die Chr. Geref. Kerk van Nederland opstel omdat Postma daarvan dan kom en sy besluit motiveer “met het doel om de Nederl. geref. kerk alhier met hare instellingen (waarmee oa Gesange soos op 11 Januarie 1859 bedoel word) te handhaven aangezien de kerk niet is eene afgescheidene kerk” (Spoelstra 1963 : 197). Skynbaar het hulle gedink dat as hulle die predikant, Postma, geïsoleer het die Geref. Kerk Rustenburg opgehef is.

So 'n onsimpatieke, onregverdige, vernederende, onbroederlike, onkerklike, hooghartige en aanmatigende besluit kon natuurlik die Gereformeerdes nooit terugwin nie. Die Alg. Kerkverg. het naïef gedink dat die skeuring daarmee opgehef is. Die handeling getuig van kollegialisme vir wie die offisiële kerklike struktuur die enigste wettige “kerk” en norm mag wees — ongeag die wyse waarop daar met die leer, liturgie of kerkregering omgegaan word. Hulle wou met ds. Postma en die Chr. Geref. Kerk stoei op die patroon waarop met H de Cock en die Afsgekeidenes in Nederland (1834) gereken was. Die Gereformeerdes, die eintlike kerk van Rustenburg, het vir die Alg. Kerkvergadering niks getel nie. Hulle was so gaande oor hulle eie verabsoluteerde kerkstruktuur as die wese van kerklike eenheid en gesag dat die vraag na kwaliteit van die bediening van leer, liturgie en kerkregering glad nie by hulle opgekom het nie.

Die eenvoudige gelowige mense van Rustenburg kon nie die werk van die verwaande predikante ooit as bediening van die wil van die Here beskou nie. Die eensydige “kerkvereniging” was uit die hek doodgebore en verdere afskeidings in Fauresmith en Colesberg onafwendbaar vlak voor die deur.

Die Volksraad het nog andermaal aan die Regering opgedra om sorg te dra dat “slechts eene kerk in dezen staat zal bestaan” (EVR 19.9.59 art. 45). Deputasies uit die Regering, Ned. Herv. Kerk en Geref. Kerk het gevolglik op 21 November 1859 te Rustenburg saamgekom. Opmerklik is twee gewone lidmate bygetrek, te wete Paul Kruger (Geref.) en sy oom Gert Kruger (Ned. Herv.), waarskynlik omdat die Kruger-familie so dikwels in die verlede 'n versoenende rol op politieke en kerklike gebied in die onstuimige Republiek gespeel het (Spoelstra 1982 : 150 e.v.; 1963 : 101—141).

Die vergadering het verantwoordelik en in 'n goeie gees vasge-

stel dat daar vir die huidige geen basis vir kerkvereniging ontwerp kon word nie, omdat die opvattinge te wyd uitmekaar geloop het. Die vergadering beklemtoon gevolglik die noodsaaklikheid om mekaar in liefde te verdra en die gees van Psalm 133 te betrag, terwyl dit aan die voorsienigheid oorgelaat word om organisatoriese kerkvereniging te bewerkstellig. Hiermee is die inrigting van die Geref. Kerk aanvaar en erken, alhoewel hulle volgens grondwet nie gekwalifiseer het vir stemreg of betrekkings in die volksraad en staatsdiens nie. Die grondwet kon egter nie afdwing word nie, omdat die staat Paul Kruger en ander politieke en militêre leiers nie in die daaropvolgende Burgeroorlog kon mis nie. Die voortbestaan van die Konstitusie (wat teen Kruger op kerkgronde diskrimineer) was van sy ywer vir orde en die wet afhanklik.

Ongelukkig het die beginsel van verdraagsaamheid 'n dwarsklap van die Gereformeerde Sinode in 1869 op Potchefstroom gekry. Die Chr. Geref. Kerk het by hulle afskeiding in 1834 die Nederlandse Hervormde Kerkstruktuur in terme van art. 29 NGB 'n "valse kerk" genoem. Uit daardie geleedere is toe aangedring dat die Gereformeerdes dieselfde moes doen om aldaar erkenning vir hulle afskeiding te verkry. Hierdie denke bewys hoe sterk die invloed van die kollegialisme uit die Aufklärung selfs op diegene was wat hulle van die kerkbegrip van die Reglement van Koning Willem I in 1816 wou losmaak. Ook vir hulle was die kerk 'n kollegium, 'n instituut, 'n abstrakte struktuur op homself wat buite die mense om vals kon wees. Die Gereformeerdes het immers vir geen oomblik die Ned. Herv. mense as "vals" of ongelowig beskou nie. (Vgl. Spoelstra 1986).

Dieselfde Sinode van 1869 het egter ook die bekende Openlike Verklaring uitgereik teenoor "alle kerke in hierdie wêrelddeel en in ander lande" wat saam met hulle die leer, diens en kerkregering van die Dordtse Sinode van 1618/19 onderskryf, om met hulle in "een kerklike gemeenskap verenig te word". Daarin sê die woordgemeenskap (koinonia) ook oneindig meer as wat "een kerkgenootskap" sou sê.

Die genootskaplike kerkbegrip dra in hom die anomalie om met sy aksent op die kerk as objektiewe formele instituut enersyds die kenmerke van daardie instituut na vore te skuif en daardeur kerklike afskeidings te veroorsaak soos sedert die 18e eeu repeterend gebeur het. Tegelykertyd dring die idee van die kerk as *vereniging* op organisatoriese vereniging (eenheid) selfs oor geloofsverskille heen aan. Kerkverdeling en kerkvereniging is die twee keersye van die dinamiek van die kollegialisme.

Die Britse Anneksasie van Transvaal en Kerkvereniging

Die Transvaalse kerklike en politieke lewe het in die kinderjare van die Republiek geen hoogtepunte nie maar eerder skok op skok belewe. Selfs in die Gereformeerde kerkgemeenskap speel onaangename gebeure af rondom die persone van die paar Transvaalse predikante by name N J R Swart en J S L Venter. Die presidentskap

8 In die Skriflig

van die liberale Kaapse NG predikant, T F Burgers, maak die posisie so troosteloos dat sommige die Dorslandtrek na Angola onderneem.

Plotseling, in moeilike omstandighede, toe Paul Kruger as Vice-president aangewys word om teen Burgers in die bresse te tree, annekseer Shepstone die Transvaal om dit van die "Doppers" te red (Spoelstra 1963 : 257). Die werklike rede was egter om al die onafhanklike state (ook Transkei en Zululand) onder Britse gesag te kry sodat Lord Carnarvon se ideaal van een groot Britse Federasie in Suidelike Afrika kon verwesenlik word.

In die situasie het ds. J P Jooste van die Ned. Geref. Kerk met die Britse administrasie saamgewerk, hulle geadviseer oor optredes en hooghartig probeer om die "Dopper-aanvoerder", Vice-president S J P Kruger, belaglik voor te stel. Kruger het hom waardig, kalm, besadigd en effektief uitgeskakel: "Mijn geloof is dat ik geen kracht heb om mijn zaak (onafhanklikheid van die ZAR) te winnen, maar dat de waarheid mij moet vrijmaken . . ." (Engelbrecht 1933 : 369 v; De Volkstem 19.3.78). Die waarheid waaroor dit gaan, was die leuen dat die meerderheid Transvalers die anneksasie soos ds. Jooste oor die Boere-regering begeer het. Die optrede van Jooste het dus andermaal die Ned. Geref. Kerk soos met die Groot Trek 'n party teen die onafhanklikheid van die Republiek gemaak (Volkstem 21.5.78; 6.7.81). Proponent S J du Toit het reeds in 1873 'n behoefte by NG gemeentes gewaar om met die NH Kerk te verenig (Volkstem 26.9.73, 28.11.73). Jooste het dit heftig afgewys (Volkstem 23.5.74, 6.6.74).

Die sogenaamde "Dopperlegend" is met die anneksasie herbore (Nathan 1944 : 92, 102) en die "Doppers" het as sodanig onder skot gekom. So vind 'n byeenkoms om oor kerkverskille te praat te Blaauwboschkraal Lydenburg in 1878 plaas en venynige aanvalle op "Doppers" kom in die pers voor (De Maandbode 1.7.78; 1.10.79; Volkstem 3.6.79). Die uitwerking hiervan kon hulle moeilik gesogte vennote vir kerkvereniging laat voel het.

Die Britse anneksasie moes tog die idee van kerkvereniging geprikkel het. Dit is opmerklik dat ds. H S Bosman, uit die Ned. Kerk afkomstig op die Algemene Kerkvergadering van die Ned. Herv. Kerk pas na die Britse Anneksasie van Transvaal, die behoefte aan kerkvereniging met die Kaapse Kerk na vore bring (19de Alg. Kerkverg. 3.11.79). Dit lyk asof hierdie predikant moes gedink het dat die politieke anneksasie die politieke struikelblok vir eenheid met die Kaapse Sinode in 1853 verwyder het. Dit lyk nie of hy gedink het dat die NG Kerk die redes wat ds. Frans Lion Cachet in 1866 aangevoer het vir die afskeiding van die Ned. Hervormde Kerk as 'n probleem sou sien nie. Die Hervormde Kerk het gevolglik in 1879 die wens om te verenig aan die NG. Kerk deurgegee, maar nie aan die Gereformeerdes in dié verband gedink nie (De Maandbode 1.1.83).

Die wyse waarop Paul Kruger die verset teen die Britse Anneksasie van 1877 tot 1880 gelei het om die tradisionele Afrikaanse ver-

deeldheid uit te skakel en die mense in regte eenheid saam te snoer en uiteindelik saam te laat veg vir hulle onafhanklikheid, het elke Transvaler in sy totaliteit geraak. Die aksie is tewens deur 'n sterk godsdienstige ondertoon gedra. Die Engelse het "eenheid" by monde van Sir Bartle Frere verdedig: "Ons het dieselfde godsdien, dieselfde Bybel om ons te bestuur. Waarom kan ons nie (onder die Britse bestel in 'n federasie) saamwerk nie"? (Volkstem 22.4.79). Daarteenoor het Paul Kruger juis op 13 Desember 1880 in 'n buitengewone Volksraad, toe hy geroep word om die volk militêr te lei, gesê: "Ek staan hier voor u, geroep deur die volk; in die stem van die volk het ek die stem van God, die Koning van die volke, gehoor en ek gehoorsaam" (Volkstem 6.4.81). In hierdie gees het elke burger 'n klip gestapel om hulle lojaliteit, eenheid en toewyding vir die ideaal van hulle onafhanklikheid voor die Here met 'n heilige gelofte te betuig, "gereed tot den laatste man om ons leven voor de onafhankelĳkheid van ons dierbaar vaderland te offeren" (Volkstem 6.4.81, antw. aan Kruger).

Politieke eenheid is as godsdienstige eenheid beleef

Die ontwakende volksgevoel het ook van buite op Transvaal gefokus, soos duidelik blyk toe Kruger en Joubert in Mei 1880 na die Kaapse Parlement afgereis het om teen die Britse federasieskema te protesteer (vgl berigte in Volkstem). Interessant genoeg wil juis die Boere Beskermings Comité van Venterstad met 'n petisie geteken deur ds. W J Snyman en A S Kruger (Gereformeerdes) saam met D P van den Heever (NG), hulle "vaderlandsliefde" betuig aan hierdie Transvalers wat federasie met die Kaapkolonie afwys (Volkstem 6.7.80). In die Geref. Kerk Middelburg Kaap word op die dorp en in die wyke bidure met die oog op die Vryheidsoorlog in Transvaal gehou.

Dit is dus heel begryplik dat die gevoel van eenheid en solidariteit wat bo-oor die politieke staatkundige verdeeldheid van die Kaap tot in Transvaal uitslaan, soos 'n sweisvlam veral in Transvaal eenheid, saamhorigheid en gemeenskaplike lotsbestemming sou smee. Hierdie eenheidservaring was so sterk na die wonderlike oorwinning en herowering van hulle onafhanklikheid, dat die bestaan van afsonderlike kerkgemeenskappe in daardie lig vir baie mense onsinnig gelyk het. Daar is 'n groot dankfees op 16 Desember 1881 te Paardekraal gehou. (De Maandbode 1.2.82). Die eerste "Geloftedagviering" in Transvaal het eerder met die uitslag van die Eerste Vryheidsoorlog teen Engeland as met Bloedrivier verband gehou.

Die voorwoord in die Sinodale Handeling van die Sinode van Pretoria 1882 weerspreek die blye verligting om "gelukkig en in vrede" te Pretoria te mag vergader en meld dat gedurig tydens die Sinode gelet is op die groot werke van die Here. Juis op hierdie tydstep het ds. Petrus Postma die beroep na Pretoria aanvaar.

Die feit dat selfs kerke buite die ZAR hulle tot ander as eie kerkgemeenskap aangetrokke gevoel het, beweeg die Sinode van die NG Kerk in die OVS om twee predikante af te vaardig om hulle simpatie aan hulle "stam en geloofsgenooten" in Transvaal te gaan be-

tuig. Hulle vra daarvoor op 7 Januarie 1881 by die Geref. predikant van Potchefstroom, ds. Maury, toegang tot die kansels van die Geref. kerke (Maandbode 1.9.82).

Die Kerkvereniging-onderhandelinge te Potchefstroom September 1881

'n Kommissie van die Ned. Geref. gemeentes Bethlehem (OVS) en Potchefstroom, bestaande uit ouderlinge Zulch, Kotzé en diakens Bosman, Swanepoel, oud-diaken Roche en lidmate Van der Merwe en Daly met ds. Theron prominent as “vriend met adviserende stem” teenwoordig, ontmoet op 24 September 1881 te Potchefstroom in die Geref. pastorie van ds. Maury. Oudll. P J W Schutte, J A Bezuidenhoudt en ander wil “Christeljk” onderhandel om “tot een vereenigd volk te geraken door gansch Zuid Afrika, zoowel op geestelik als op politiek gebied” (De Volksstem 19.10.81).

Die uitvoerbaarheid van vereniging tussen die “Nederd en Geref. gemeentes” was ter tafel. Die kerkraad van Potchefstroom het die saak op 26 September behandel en na die eersvolgende Algemene Kerkvergadering van die kerke in die Transvaalse Republiek verwys omdat hulle bevind het dat die “fondament” van die Geref. en NG Kerke dieselfde was (Maandbode 1.9.82).

Ds. S J du Toit van die Paarl was die nuwe Superintendent vir Onderwys in Transvaal en het te Middelburg dienste gehou vir “Ieden van alle Hollandsche Kerken” waar die wenslikheid van kerklike “hereeniging”, wat reeds te Pretoria en Potchefstroom bespreek was, ook aan die orde gekom het (Volksstem 19.10.1881). Die mense het oral na die “sinodes” van die kerke begin kyk om die kerkvereniging te bewerkstellig. Hulle het in die Oorlog geleer wat “eendrag” in 'n volk beteken.

Oor die algemeen lyk dit asof die meeste aandag teen die einde van 1881 in Transvaal self op vereniging tussen die Ned. Herv. en Ned. Geref. Kerke saamgetrek het, maar dat veral van NG kant gevoel is dat die Gereformeerdes nie verbygegaan moet word nie (Gerdener 1930 : 369 — 371, 374 vv; De Maandbode 1.12.81 h.a. De Christen 14.10.81). Ds. H L Neethling van Standerton nooi die Geref. kerke in Transvaal met 'n skrywe op 28 November 1881 uit om deel te neem aan die samesprekings van die Ned. Geref. en Ned. Herv. Kommissies met die oog op kerkvereniging.

Leiding van prof. Postma uit Burgersdorp

De Maandbode (1.11.81) gee in 'n redaksionele kolom aandag aan die wenslikheid en noodsaaklikheid van kerkvereniging tussen die “drie kerke en ag dit belangrik tot meer bevordering en behoud van eensgezindheid in de Politiek . . .”. Op Skriftuurlike gronde is kerklike eenheid *wenslik*. Die vraag of kerkvereniging vir politieke oogmerke ook *noodsaaklik* is, beantwoord die redakteur ontkenkend. Hy wys op die vryheid van godsdiens wat die grondwet verleen. Hy dring aan dat die grondwetlike staatskerk en staatsbesoldiging van predikante gestaak sal word. Wanneer kerkvereniging *afgedwing*

word onder 'n voorwendsel van eenheid ter wille van politieke oogmerke, stuur dit op 'n groter breuk en hernude haat en vervolging af wanneer mense "om des gewetens wil niet kon mede doen wat anderen vrijmoedig deden..." Die *moontlikheid* van kerkvereniging hang af van die vraag of kerke by die aanvaarding van dieselfde Belydenis ook dieselfde "verbintenis" daarvan t.o.v. predikante en lidmate verwag en so die Belydenis handhaaf.

Ten opsigte van die kerkregering moet uitgemaak word of almal onder dieselfde kerkorde "verenig" wil word.

Met betrekking tot die verhouding tot die owerheid moet uitgemaak word of almal *onafhanklik* van die owerheid wil bestaan. Na buite moet vasgestel word of lede van die Vrymesselaars en Goec Tempeliers as lidmate toegelaat sal word. Amos 3:3 wys dat twee eers goed moet afsprek voordat hulle saamloop.

Gaan Gesange waarvan die teks nie in die Bybel gevind word nie in die erediens gesing word? Gaan predikante verplig word om elke Sondag uit die Heidelbergse Kategismus te preek? Die gemoedere moet nie so op hol gaan oor "eenheid" dat die "zwarigheden" vergeet word nie. Die redakteur meen dat "verskillende Kerke... verenigd de belangen de(s) lands" met behoud van eie kerklike standpunt kan behartig. "Laat liefde tot het algemeen belang elk maar bezielen, en dat verdraagzaamheid jegens elkander in zake den godsdienst de gedrachtslijn zijn".

Ten slotte doen die redakteur van *De Maandbode* 'n beroep op die "gemeenten in de Transvaal... om haar kerkelijk verband met de Gereformeerde Kerk in den OVS en Kaap Kolonie" ook te gedenk. Hulle moet nie oor die saak finaal besluit voor die Sinode wat vroeg in 1882 sou saamkom nie.

Hieruit blyk dat Postma ingesien het dat die Geref. kerke in Transvaal kerkvereniging met die Ned. Geref. en Ned. Herv. Kerke ter hand sou kon neem. So 'n stap sou egter die verband met die Geref. Kerke in die ander state buite Transvaal beïnvloed.

By die Paardekraal oorwinningsfees 1 Desember 1881 gee Paul Kruger as leier al die eer vir die oorwinning aan die Here Jesus wat vir hulle gestry het. Hy verwys dan na die "plan om de drie kerken te verenigen; maar als ik daarover spreek dan beef ik bijkans. Bij die poging tot vereniging moet geen dwang wezen, want dan worden wij paus en treden in de plaats van Jezus. Laat ons in deze zaak arbeiden met den geest der zachtmoedigheid en met liefde... Op die wijze zal de Heer weer zijne verspreide kudde hereenigen" (De Volkstem 21.12.81).

Die direkte aanloop tot Sinode 1882

Die samespreking van 'n NG Kommissie met die Geref. kerkraad te Potchefstroom in September 1881 het die saak van kerkvereniging na die Algemene Vergadering van die Transvaalse Kerke in April wat net voor die Sinode sou vergader gevoer.

Net na die volksfees by Paardekraal vind die kerkraad dit op 23 Desember 1881 strydig met hulle ooreenkoms dat die Algemene

Vergadering van die Ned. Geref. Kerk nou ook die Ned. Herv. Kerk by die samesprekings betrek. Hier tree die interessante verskynsel aan die lig dat die kerkraad van Potchefstroom skynbaar wel kerkvereniging met die Ned. Geref. Kerk maar nie met die Ned. Herv. Kerk wou oorweeg nie. Die toetrede van die Ned. Herv. Kerk word as 'n beswarende faktor beskou. Ds. J V Coetzee sê selfs dat toe die NH Kerk bygetrek is, het die Gereformeerdes begin agteruit steier (1935 : 152). In die lig van die beskouing in *De Maandbode* 1.11.81 gaan dit egter nie op nie.

Gereformeerde weerstand het waarskynlik uit die volgende faktore gespruit: Die kerke het in Transvaal ontstaan na 'n pynlike geworstel binne die NH Kerk van 1853—1859. Nadat verskille in 1858 in 'n kompromis geskik was om die breuk te verhoed, het die NH Algemene Kerkvergadering in Januarie en April 1859 die Gereformeerdes die deur gewys (Spoelstra 1963 : 130, 134 — 135).

Die Ned. Geref. Kerk in die Kaapkolonie het sedert Sinode 1862 die Liberalisme probeer bekamp. Die Ned. Geref. Gemeentes het in hulle afskeiding van die Ned. Herv. Kerk in Transvaal in 1866 invloed van die Liberalisme uit Nederland in die Ned. Herv. Kerk aangevoer.

Beide die Gereformeerdes en Ned. Gereformeerdes het in Transvaal buite die Ned. Herv. Staatskerk gestaan. Die Gereformeerdes het waarskynlik die Ned. Geref. gemeente van Potchefstroom se ont-nugtering met die pro-Engelse houding van hulle predikant, ds. J P Jooste, begryp en aanvaar dat die gemeente met die Transvaalse Geref. Kerke wou identifiseer.

Die Algemene Vergadering van die Gereformeerde Kerke in Transvaal kry dus op 5 April 1882 eerstens te doen met die versoek van ds. C Fraser namens die Sinode van die NG Kerk OVS om 'n Kommissie van twee NG predikante toe te laat om hulle simpatie en wense van bemoediging vanaf die kansels aan die Transvaalse Gereformeerdes oor te bring. Tweedens word die saak van kerkvereniging soos op Potchefstroom behandel, te berde gebring (Art 11, 26, *Maandbode* 1.9.82). Derdens dien die skrywe van ds. H L Neethling van 28 November 1881 namens die Algemene Vergadering van die Ned. Geref. Kerk in Transvaal (*De Maandbode* 1.9.82).

Aangesien die Nasionale Sinode saam met die Geref. Kerke uit die OVS en Kaapkolonie enkele dae later te Pretoria sou vergader, kon die Transvaalse kerkvergadering die lastige en ernstige vraagstukke oor inter-kerklike verhoudinge en kerkvereniging na die Sinode verwys. *De Maandbode* het immers al tussen die lyne so geadviseer. Prof. D Postma verheug hom op die Sinode 1882 dat die Transvaalse Geref. Kerke "een partiële vereniging heeft afgewend" en dat hulle na "eene centrale vereniging zoekt" (Sinode 1882, art 29). Uit die handeling van Sinode 1882 blyk duidelik dat sommige sterk ten gunste van 'n Transvaalse kerkvereniging gevoel het, terwyl oudl. T F Dreyer daarteenoor die "band van eenheid tusschen de gemeenten in Transvaal, OVS en Kaap Kolonie" beklemtoon het (Volkstem 19.4.82).

Die oopstel van Kansels

Die Kommissie van pre-advies "omtrent het over en weer preeken" het aanbeveel "dat het aan elken Kerkeraad overgelaten moet worden voor welken Evangeliedienaar hij den kansel openstellen kon, met de opmerking dat de kerkraad voor zijne Gemeente en bij de Hoogere Kerkbesturen verantwoordelijk blijft, en dat hij zorg draagt dat hij geen anderen prediker voor de Gemeente laat optreden, dan van wiens rechtzinnigheid en goede trouw, hij zich ten volle verzekerd houdt. Wat het prediken door hare predikanten bij andere Kerkgenootschappen betreft verwijst zij naar art 38 letter a der Algemene Synodale Bepalingen" (Sinode 1882 art 84).

Hierdie besluit lê natuurlik volkome in lyn met die leer van die plaaslike kerk as openbaring van die kerk van Christus (art 27, 28 NGB). Christus self en nie sinodes nie het die dienaars en opsieners vir die gemeente gegee (NGB 30, 31. Bevestigingsformuliere). Die kerkraad moet hom dus verantwoord of die predikante (ook van ander as eie kerkgemeenskap) dienaars van Christus is wat die Woord suiwer bedien (art. 15, 30 KO). Dit is nie 'n saak tussen kerkstrukture nie. Die kerkraad fouteer wanneer hy onverantwoordelik en ligvaardig predikers sal toelaat wat vir die gemeente skadelik is. Nie die toelating nie, maar die foutiewe oordeel kan dan by kerkvergaderings hersien word.

Die Sinode het die aangeleentheid van kerkvereniging baie verantwoordelik en omsigtig hanteer. Die saak het volgens die Sinode nie langs die regte kanale gekom nie omdat die ander twee Kerke nie die Sinode genader het nie. Hulle was seker verward, hoe om 'n vereniging tussen Transvaalse "Kerke" (NHK en NGK) voor 'n Sinode van kerke uit drie verskillende lande te lê.

Die Sinode het eerstens daarop gewys dat die "organisasie" van die Gereformeerde kerke op 'n hegte eenheid uit drie verskillende politieke state neerkom, terwyl die NG en NH Kerke met die grense van bepaalde state saamgeval het. Op sterkte hiervan wys hulle "eene partieële vereniging" af. Geen politieke of kerklike verskille het die GKSA "in fractieën" verdeel nie, maar "al de Gereformeerde gemeenten in de drie landen" is "op het nauwst met elkander verenigd" sodat hulle "één geheel uitmaken". Hieruit blyk duidelik dat die Gereformeerdes hulle self nie as 'n "kerkgenootskap" nie, maar as plaaslike kerke (gemeentes) in 'n hegte federale eenheid beskou het.

Gevolglik wys die Sinode vervolgens op hulle "grondslag" wat aan die Sinode Dordrecht 1618 en 1619 ontleen is, wat hulle teen elke prys wil behou en bewaar. Soos in hulle Openlike Verklaring van 1869 verklaar, wil hulle graag op hierdie grondslag met alle Kerke "in dit werelddeel en in andere landen" die innigste broederlike gemeenskap en korrespondensie onderhou. Die Sinode juig die beweging tot eenheid "in de uitoefening van den openbare godsdienst" toe en is bereid om met die oog op vereniging op 'n duidelike grondslag mee te werk.

Die Sinode sê verder onomwonde dat die vereniging moet plaas-

vind op (a) 'n suiwer Bybelse grondslag in leer, diens en tug volgens die Belydenis en Liturgiese Formuliere van Dordrecht 1618 en 1619; (b) soveel as landsomstandighede en toestand van gemeentes dit moontlik maak, moet die Kerkorde van dieselfde Sinode aanvaar word; (c) volgens art 69 van genoemde Sinode behoort slegs die Psalms en enkele Skrifberyminge gesing te word in die erediens; (d) geen Vrymesselaar of lid van enige ander geheime genootskap kan "lid van de Kerk (kan) zijn". Die Sinode benoem 'n Kommissie bestaande uit di P Postma (voorsitter) M P A Coetsee jr, J de Ridder en ouderlinge T F Dreyer, Ph Schutte en G Steenekamp om oor kerkvereniging te handel. Die Kommissie moes, sodra stukke met die oog op kerkvereniging gereed was, 'n buitengewone sinode saamroep om daarvoor finaal te oordeel. Die bekende I D du Plessis van Colesberg het reeds 'n jaar tevore opgemerk dat sodra al die kerke bereid was om hulle weer op die basis van die Dordtse Sinode 1618 en 1619 te stel, "dan zijn wij weder eens" (Maandbode 1.2.81).

Die Sinodebesluit is onmiddellik in sy geheel as 'n voorstel waarop onderhandel kan word aan die ander kerke deurgegee. Ds. N J van Warmelo van die Ned. Herv. Kerk het ontvangs reeds 1 Mei 1882 erken.

Onderhandelinge oor kerkvereniging 1882

Op 6 Junie 1882 neem die Sinodale Kommissie van die Ned. Herv. Kerk skynbaar met misnoeë kennis van die "standpunt" van die Gereformeerde Kerk oor kerkvereniging. Hulle betreur dit dat die Sinode nie die werk van die NH en NG Kommissies oorweeg het en ook sy Kommissie dieselfde getalsterkte gegee het nie. Die ander het naamlik twee predikante en vyf ouderlinge benoem.

Die Gesamentlike Kommissie moes dus oor die stuk van Sinode 1882 handel. Volgens 'n brief van ds. H L Neethling 16 September 1882 aan ds. Joh de Ridder lyk dit asof verkeerdelik aangeneem is dat die Gereformeerdes nie 'n Kommissie vir onderhandeling benoem het nie. Neethling sê reguit dat hy nie weet of hy die Gereformeerdes mag en moet uitnooi na die samekoms van die NG en NH Kommissies nie. Op 13 September 1882 word kennis gegee dat op 3 Oktober die stukke van die Sinode van 1882 voorgelê sou word. Hulle nooi egter nie die Gereformeerdes uit nie, sodat M P A Coetsee aan J. de Ridder op 17 Oktober skrywe dat "wy maar vooreerst kunnen stilzitten". Op 30 Oktober skryf Coetsee dat Van Warmelo met De Ridder as predikant van Rustenburg en nie as skriba van die Kommissie nie handel. Hy meen hulle moet wag om van ander kerke te hoor of hulle enigsins oorweeg om op die voorgestelde basis met die Gereformeerdes te onderhandel. Sodra hieroor duidelikheid kom "treden wij handelend op". Dit lyk asof die Gereformeerdes nie uit hulle pad gegaan het om in die prentjie te kom nie, op formele besware gelet het óf omdat hulle besef het hulle basis maak hulle onwelkom of omdat hulle die beweging nie vertrou nie.

Die Skriba van die NG Sinode in die OVS, ds. Meiring, deel

eers op 24 Augustus 1882 hulle besluit van 22 Mei aan ds. De Ridder mee waarin hulle verheug omdat die Gereformeerdes bereid is om oor vereniging met die NG Kerk te onderhandel. Hy hoop hulle sou oor ondergeskikte punte kon heenstap. Ook hier vind M P A Coetzee dit “wonderlijk dat het schrijven van Meiring zoolang is uitgebleven”.

Die Gesamentlike Kommissie-vergadering van die NG en NH Kerke op 31 Oktober 1882 plaas die blaam vir hulle afwesigheid weer eens op die Gereformeerdes. Die skribas het hulle plig gedoen maar die Gereformeerdes sou onverskillig oor kerkvereniging staan (Gardener 1930 : 374) omdat hulle nie officieel verteenwoordig was nie.

Van die kant van die Ned. Herv. Kerk is gestel dat hulle nie die naam van die kerk verander wil hê nie, dat die verenigde kerk los van die Kaapse Sinode moet wees en dat hulle niks van “gelijkstelling” wil weet nie en daarom nie sendelinge kan toelaat om as predikante in ’n blanke gemeente op te tree nie (Gardener 1930: 375, vgl. 379v). Die naamkwessie het uit die staanspoor gedreig om die kerkvereniging te verongeluk. Deur loting is uiteindelik dan die naam van ’n verenigde kerk as “Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk” vasgestel (Gardener 389).

Ds P Postma het by die Gesamentlike Kommissie op 31 Oktober persoonlik verskyn en verduidelik dat hulle nie kan uitmaak wat van hulle verlang word nie. Hulle het weliswaar geen kommissie gehad wat reeds gemagtig is om te verenig nie. Hulle Kommissie kon egter optree en onderhandel en eventueel opdrag ontvang om tot vereniging oor te gaan. Die teendeel is dus waar as waarvan hulle beskuldig word. Die Gereformeerdes gee baie om vir kerkvereniging, maar word blameer asof die teendeel waar is.

Die voorsitter het daarop verklaar dat ’n “saamloop van omstandighede” tot ’n misverstand gelei het. Die algemene gevoel was egter dat die Gereformeerdes moet wag op ’n vereniging van die twee kerke waarna die Verenigde Kerk met die Gereformeerdes kan onderhandel (Gardener 1930: 390, 740). ’n Skrywe waarin predikante Neethling en Van Warmelo hierdie besluit aan die Gereformeerdes op 8.11.82 aan ds. Joh de Ridder oordra, gebeur eers op 26.11.87 deur Van Warmelo met ’n opmerking dat hy nie weet waarom dit nie versend was nie.

Ds. Postma het sy eksepsie teen die blaam wat op die Gereformeerdes geplaas is ook op 1 November 1882 skriftelik aan die Kommissie en pers deurgegee (De Volkstem Byvoegsel 22.11.82). Hy wys daarop dat die Ned. Herv. Kerk in 1879 hom wel tot die Ned. Geref. maar nie tot die Geref. Kerk gewend het nie. Later is wel mededelings gedoen “maar niet op officiële wijze . . .”, terwyl die formele prosedure vir korrespondensie goed bekend was. Volgens hom het die stukke die indruk gewek dat “de Herv. Kerk de Ger. Kerk wenschte uit te sluiten van deelneming aan die zaak . . .”. Hoewel die Sinode van 1882 sonder uitnodiging tog ’n Kommissie benoem het,

kon die Kommissie nie handel nie omdat die Ned. Herv. Kerk teen die Kommissie besware geopper het.

Die Gereformeerdes buite die beweging vir kerkvereniging

Teen die middel van 1883 merk ds. Petrus Postma op dat die versigtige pad van Sinode 1882 reeds vrugte afwerp. Die ander twee kerke probeer “wederzijds toegeven sonder te owerwegen” sodat die Ned. Geref. Kerk reeds toegegee het mbt die Ondertekening-formulier vir predikante. Terwille van politieke eenheid word eenstemmigheid voorgegee op punte waarvoor geen werklike eenheid heers nie. Die Gereformeerdes het reeds 'n “nuwe scheuring” om die hoek sien loer (De Maandbode 1.7.83). Die Sinode van Ventersburg 1885 aanvaar nie die Kommissierapport oor kerkvereniging nie, omdat die Kommissie nooit byeengeroep was nie.

Op 7 Desember 1885 is 'n stigtingsvergadering “van de Ned. Hervormde of Gereformeerde Kerk in die Zuid Afrikaansche Republiek” te Pretoria gehou, terwyl die Hervormde konsulentgemeente reeds moeilikheid met ds. H S Bosman van Pretoria gehad het (Gerdener 1930 : 423—428). Die vergadering het wel aan die Voorsitter en Skriba opgedra om met die Gereformeerde Kerk oor kerkvereniging te onderhandel, maar die Geref. Sinode van Middelburg-Kaap April 1888 het van kerkvereniging afgestap omdat die Gereformeerdes nooit weer oor kerkvereniging iets gehoor het nie (art 46).

Die nadraai van kerkvereniging 1885

Die Algemene Vergadering van Geref. kerke in Transvaal moes in Oktober 1887 reeds optrede oorweeg waardeur hulle neutraal kon bly in die bitter stryd wat tussen die “NH of G Kerk” (Verenigde Kerk) en die Ned. Herv. Kerk uitgebreek het. Ds. Petrus Postma het gewys dat die Gereformeerde standpunt van beide die kerke verskil en daarom moet hulle hulle selfstandige karakter bewaar deur hulle nie in die kerkstryd te laat intrek nie. Kerkrade moet in hierdie omstandighede liefs nie hulle kerkgeboue aan een van die strydende partye aanbied nie.

Teen 1890 het die stryd oor eiendomme gewoed. Die pogings van President Kruger om in 1891 te bemiddel, het veroorsaak dat hy byna nie die verkiesing as president in 1892 gewen het nie. Baie lidmate van die Verenigde Kerk het nie vir hom gestem nie en ds. Bosman het sy beleid heftig teengestaan.

Wanneer die Ned. Herv. Kerk in 1896 die saak van kanselruil opper, antwoord die Algemene Vergadering in die ZAR dat die houding wat die Ned. Herv. Kerk teenoor die voorstel van Sinode 1882 oor die basis vir onderhandeling aangeneem het en waardeur die Gereformeerde Kerk ignoreer is, hulle oortuig het dat die Hervormde Kerk “geene begeerte heeft op dien grondslag met ons te staan...”. Gevolglik het hulle geen vrymoedigheid om kanselruil aan te beveel nie. (Het Kerkblad 15.4.96. Vgl. 15.6.98, 1.7.98, 15.7.98, 1.8.98; Alg. Verg. 1899 art 7, 49).

Wanneer die Ned. Herv. of Geref. Kerk (Verenigde) Kerk in Transvaal "gestig" word, val verskillende NG predikante binne die Ring van Burgersdorp in die Kaapkolonie, prof. D Postma en die "Afgescheidene Gereformeerde Kerk" aan. Hulle staan sterk daarop dat hulle nie die benaming "Gereformeerde Kerk" mag besig nie. Postma beweer in sy apologie dat die miskenning sedert 1862 slegs op "subjectief gevoel" gebaseer word (De Maandbode 1.1.86. 1.3.86, 1.8.86 ens).

Die oorheersende indruk wat die onderhandelinge oor kerkeenheid in 1859 en 1879 — 1885 maak, is dat eenheid bloot formeel as eenheid in struktuur of organisasie nagestreef is en nie vry was van kerkisme en kerkimperialisme nie. Sodra die kerk as geloofsge-meenskap in verband met die geloofsbasis en kerkinrigting ter sprake gekom het, was die Gereformeerdes onwelkom by die onderhandelingstafel.

VERWYSINGS

- Coetzee J V 1935: Kerkvereniging. Almanak van die Geref. Kerk in S.A. Jg 61.
Engelbrecht S P 1933: Thomas Francois Burgers, 'n Lewensskets.
EVR: Notule Eerste Volksraad ZAR.
Gerdener G B A 1930: Boustowwe vir die Geskiedenis van die Ned. Geref. Kerk in die Transgariep.
Jooste J P 1958: Die Geskiedenis van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1859—1959.
Maandbode De. 1871—1894.
Nathan Manfred 1944: Paul Kruger. His Life and Times.
Postma D jr. 1905: Geschiedenis der Gereformeerde Kerk.
Spoelstra B 1963: Die Doppers in Suid-Afrika 1760—1899.
1982: Paul Kruger as lid van die Nederduitsch Hervormde Kerk 1853—1859. Die Kerk in die wêreld, 'n bundel opstelle aangebied aan Prof. Dr. A D Pont.
1986: Stol ons Kerk wees in Strukture? Hervormde Teologiese Studies. Jg 41 Afl. 1 Maart 1986.
Volkstem De, 1873 — 1882.